

Юлія Молчанова,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри управління освітою НАДУ

Психологічна підготовка керівних кадрів освіти: актуальні питання формулювання мети і завдань

У статті досліджено особливості психологічної підготовки керівних кадрів освіти. Обґрунтовано необхідність, визначено мету та сформулювало основні завдання психологічного навчання керівників освіти. Висвітлено результати дослідження основних потреб у психологічній підготовці керівників освіти.

Ключові слова: керівні кадри освіти, психологічна підготовка, навчальний процес, психологічна готовність до управління, соціологічне дослідження, особистість, розвиток, мета, завдання, зміст навчання.

The peculiarities of the managing staff in the sphere of education training have been scientifically investigated. The necessity, the aim and main tasks of the psychological training of the managing staff in the sphere of education have been proved. The results of the investigation of the main needs of the managing staff in the sphere of education have been highlighted.

Key words: managing staff in the sphere of education, psychological training, education process, psychological readiness for management, sociological research, personality, development, aim, task, the contents of the training process.

Постановка проблеми. Реалізація управлінської діяльності в освіті пов'язана з впливом низки умов - економічних, політичних, культурних, соціально-психологічних, інформаційних тощо. Провідне значення серед останніх належить соціально-психологічним умовам реалізації управління. Це зумовлено передусім змістом управлінської діяльності в освіті, його соціальною, гуманістичною спрямованістю, а також специфікою діяльності освітніх організацій.

Дослідження соціально-психологічних особливостей управління освітою свідчить, що для успішного виконання керівниками покладених на них функцій управління володіння лише загальними знаннями, уміннями та навичками є недостатнім. В управлінській діяльності керівник завжди реалізує себе як особистість, цілісно реагуючи на ситуації, що виникають, взаємодіючи з іншими учасниками управління, формуючи систему індивідуальних цінностей тощо. Саме особистісна непередготовленість не дає змоги великій кількості керівників реалізувати свій творчий потенціал, перешкоджає досягненню високого рівня професіоналізму, стримує особистісний розвиток.

Тому суперечка про доцільність наявності психології як навчальної дисципліни в системі підготовки керівних кадрів освіти, на наш погляд, є безпідставною, оскільки психологія є тією "надпрофільною" галуззю знань, яка безпосередньо, за будь-яких умов, життєвих обставин, на кожному етапі професійної діяльності стосується кожної без винятку людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло науково-теоретичних проблем підготовки керівників освіти висвітлюється в працях українських та зарубіжних фахівців з державного управління, педагогіки, психології, соціології (В.Й.Бочелюк, О.В.Брюховецька, Г.Драйден, Г.В.Єльнікова, І.О.Зимня, С.А.Калашнікова, Л.М.Карамушка, Н.Л.Коломінський, С.В.Крисюк, В.І.Маслов, В.К.Мельник, О.В.Овчарук, О.І.Пометун, Н.Г.Протасова, А.Л.Свенцицький, Л.Спенсер, Ю.М.Швалб, С.А.Щенніков, В.В.Ягупов, Т.С.Яценко та ін.). Відзначаючи наявні наукові досягнення та дедалі більший інтерес до професійної підготовки керівників освіти, слід, однак, зазначити, що питання психологічної підготовки керівних кадрів освіти не набули належного розвитку. Бракує концептуально цілісного й методологічно обґрунтованого підходу до змісту психологічного навчання, помітною є відсутність єдиної точки зору на трактування понять "управлінська компетентність", "психологічна готовність" тощо.

Метою статті є розкриття особливостей формулювання мети та завдань психологічної підготовки керівних кадрів освіти. Реалізації поставленої мети сприятиме вирішення таких завдань: 1) обґрунтувати необхідність психологічного навчання керівників освіти; 2) сформулювати мету та основні завдання психологічної підготовки керівних кадрів освіти; 3) висвітлити результати дослідження основних потреб у психологічній підготовці керівників освіти; 4) визначити напрями вирішення питання ефективної психологічної підготовки керівників освіти.

Виклад основного матеріалу. Ефективна реалізація змісту управлінської діяльності передбачає наявності в того, хто її реалізує, комплексу відповідних мотивів, знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які б забезпечували успішну взаємодію учасників управлінського процесу зокрема та результативність у цілому. Психологія тлумачить зазначений комплекс як поняття "психологічної готовності особистості" та розглядає його як необхідну та провідну умову здійснення будь-якої цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності [2; 5].

Екстраполюючи знання з інших галузей прикладної психології, визначено, що психологічна готовність керівника до управління в системі освіти - це складне, системне, багатоаспектне особистісне утворення, що тісно пов'язане зі складовими елементами управлінського процесу і яке забезпечує успішну взаємодію особистості з іншими учасниками управлінської діяльності. Структура психологічної готовності до управління представлена мотиваційним, когнітивним, операційним та особистісними компонентами, які є адекватними вимогам, змісту та умовам управлінської діяльності в освіті і в цілому забезпечують її ефективність [2, с. 39-63]. Означені компоненти є у своїй більшості загальними для структури психологічної готовності особистості до здійснення управління в різних галузях, у той час як їх

насиченість (зміст) є специфічною і визначається особливостями управлінської діяльності саме в системі управління освітою.

Психологічна готовність керівника до управління є результатом спеціальної підготовки до діяльності, оскільки теоретична наявність необхідних управлінських мотивів, знань, технік управління тощо є необхідною, а не достатньою передумовою для здійснення управління. Управлінська практика доводить, що лише в діяльності зазначені здібності реалізуються, переходять із потенційного у активний стан. І хоча на загальну результативність управління впливають ще й інші чинники, психологічна готовність особистості до управління розглядається як ключовий фактор.

Виходячи з цього метою психологічної підготовки керівних кадрів освіти є формування психологічної готовності до виконання соціально-професійної ролі керівника як управлінця-професіонала.

Ґрунтуючись на принципі безперервності навчання, психологічну підготовку управлінців можна вважати елементом системи підготовки керівних кадрів освіти, яка розрахована на довгостроковий період і має випереджальний характер.

Проблема формування психологічної готовності до професійного управління має важливий з психологічної точки зору аспект - усвідомлення особистістю власної готовності або неготовності до управлінської діяльності як професії. Тому в психологічній літературі існує визначення суб'єктивної та об'єктивної готовності особистості до управління [2; 5]. Останні, у свою чергу, мають різні співвідношення: а) збігаються, - у разі об'єктивної готовності (або неготовності) до управлінської діяльності та одночасного усвідомлення такої готовності (або неготовності); б) не збігаються - при об'єктивній готовності до управління, але відсутності усвідомлення цієї готовності; в) не збігаються - у випадку об'єктивної неготовності до управління, але впевненості в протилежному [2].

Окреслена проблема співвідношення об'єктивної та суб'єктивної готовності керівника вирішується за допомогою особистісно-діяльнісного підходу до формулювання мети і завдань підготовки особистості в навчанні. За цим підходом метою психологічної підготовки керівних кадрів освіти також є забезпечення сприятливих умов для подальшого психолого-професійного зростання особистості.

Таким чином, підготовка керівних кадрів освіти має подвійну психологічну основу. По-перше, вона розглядається як процес підвищення його професійної, зокрема психологічної компетентності, а, по-друге, вона передбачає психологічну корекцію, розвиток особистості керівника. Реалізація мети психологічної підготовки керівних кадрів освіти досягається через вирішення таких завдань:

1. Оновлення, поглиблення, систематизація управлінських та психологічних знань.

2. Розвиток та вдосконалення необхідних професійних умінь і навичок керівника (діагностичних, прогностичних, організаційних, контрольно-регулюючих, комунікативних тощо).

3. Розвиток та вдосконалення управлінських здібностей керівників.

4. Зміна, формування, посилення ціннісних орієнтацій, професійних установок особистості, які пов'язані зі ставленням до предмета управлінської діяльності (цільових, змістових, операційних тощо).

5. Стимулювання творчості, інноваційної діяльності в управлінні.

6. Формування особистої тектології керівника.

7. Розвиток психологічної культури керівника.

8. Розвиток рефлексії.

9. Комунікативне вдосконалення, розвиток системи засобів управлінського спілкування.

10. Мотивація подальшого професійного удосконалення, розвиток особистої акмеології.

11. Розвиток духовних потреб особистості керівника. Виховання загальнолюдських та національно-культурних моральних якостей особистості.

Ефективність підготовки керівних кадрів освіти значною мірою залежить від урахування функцій навчання. Виходячи з психологічної інтерпретації мети та завдань підготовки керівників освіти і ґрунтуючись на принципі особистісного підходу як конкретизації системного підходу до цього процесу, в сучасній психолого-педагогічній літературі пропонується класифікація соціально-психологічних функцій навчання [3; 4].

Беручи їх за основу, до основних функцій психологічної підготовки керівників освіти віднесено: 1) діагностичну функцію, що передбачає визначення ступеня сформованості психологічної готовності до реалізації управління; 2) когнітивну функцію, яка забезпечує оновлення, систематизацію, поглиблення професійно важливих знань; удосконалення, формування професійних умінь та навичок, розширення наукового та загальнокультурного світогляду тощо; 3) ціннісно-орієнтаційну функцію, яка вимагає формування, посилення або зміну професійних установок, адекватних цілям і завданням управлінської діяльності; 4) розвиваючу функцію, що передбачає розкриття психолого-управлінських здібностей керівника (інтелектуальних, організаторських, комунікативних тощо), розвиток духовних потреб особистості, формування самосвідомості, Я-концепції, рефлексії особистості; 5) стимулюючу функцію, яка передбачає сприяння формуванню мотивів професійного вдосконалення, самоактуалізації особистості, підтримку розвитку акмеологічних умінь керівника; 6) морально-виховну функцію, що реалізує психологічну підтримку виховання позитивних моральних якостей, які відповідають вимогам суспільства та професійної діяльності керівника в системі державного управління освітою [1; 3; 4].

Урахування означених мети, завдань та функцій при формуванні змісту психологічної підготовки керівників освіти дасть змогу підвищити загальну ефективність навчання.

З метою визначення основних потреб у психологічній підготовці керівників освіти на базі кафедри управління освітою НАДУ при Президентіві України протягом 2010-2011 навчального року проводилося відповідне дослідження. Припускалося, що несформована психологічна компетентність керівників, яка, у свою чергу, породжує протиріччя між необхідним та достатнім рівнями психологічної готовності керівників, негативно впливає на ефективність управлінської діяльності. При цьому психологічну компетентність було розглянуто як складову загальної управлінської компетентності керівників, що передбачає необхідний та достатній обсяг і рівень психологічних знань, умінь та навичок, які використовує керівник у професійній діяльності.

Виходячи з цього було сформульовано завдання дослідити рівень сформованості психологічної компетентності керівників освіти як складової загальної готовності до управління, визначити позитивні риси та недоліки в психологічній компетентності управлінців для урахування їх при формуванні мети, завдань та змісту психологічного навчання керівників освіти.

Обсяг вибіркової сукупності становив 45 (100%) респондентів віком від 25 до 47 років. Якісний склад респондентів був представлений працівниками центральних, регіональних та місцевих органів управління освітою з досвідом управлінської та педагогічної діяльності. Респонденти - слухачі НАДУ при Президентіві України, які навчаються за магістерською програмою "Державне управління у сфері освіти" (денна, вечірня, заочна форми навчання), а також аспіранти та докторанти кафедри управління освітою. Стимульний матеріал (анкета) передбачав питання щодо наявності та актуальних проблем застосування знань із загальної, соціальної, педагогічної психології, конфліктології, психології управління, комунікацій тощо.

Аналізуючи модель ідеальної психологічної компетентності керівника освіти, ми орієнтувалися на необхідність забезпечення психологічними знаннями та вміннями психологічних компонентів управлінської діяльності. Зазначені компоненти відповідають змісту та структурі загальноуправлінських функцій універсального циклу, а також відображають особливості роботи керівників з огляду на специфіку посади в системі управління освітою. До психологічних компонентів управлінської діяльності віднесено:

1) психологічні особливості управління як процесу (планування, організація, контроль, прийняття управлінських рішень тощо);

2) соціально-психологічні аспекти взаємодії керівника з іншими людьми (комунікація, мотивація, лідерство, управління конфліктами, формування системи самоменеджменту, запровадження інновацій, гуманізація управління тощо);

3) психологічні особливості реалізації цільових функцій керівників відповідного рівня (добір та розстановка кадрів, кар'єра, адаптація, навчання, звільнення працівників, реалізація управлінських рішень тощо);

4) особливості, що зумовлені поєднанням управлінської та педагогічної діяльності (необхідність урахування соціально-психологічних характеристик учасників педагогічного процесу - великий віковий діапазон, різні соціальні позиції та ролі, гендерні особливості, професійний та особистісний досвід тощо).

Означені компоненти передбачають оволодіння керівником специфічними психологічними знаннями, набуття, розвиток та корекція яких можливі, серед іншого, під час цілеспрямованого психологічного навчання в системі підготовки керівних кадрів освіти.

Оскільки ефективність набуття нових знань значною мірою залежить від особистісної підготовленості до їх отримання, від усвідомлення керівником факту недостатності психологічних знань та сформованості потреби в їх поглибленні, в опитуванні було використано питання щодо самоаналізу власної психологічної компетентності. Результати анкетування виявили, що багато управлінців оцінюють власну компетенцію з психології як сформовану (78%), при цьому більшість із них (51%) усвідомлює необхідність її підвищення. Вивчення відповідей з точки зору стажу показує тенденцію підвищення самооцінки психологічних знань та умінь зі збільшенням стажу управлінської діяльності.

Для аналізу стану сформованості психологічної компетентності використовувались такі параметри якості знань, як використання психологічної аргументації, адекватність застосування психологічних понять тощо. За результатами анкетування встановлено, що психологічна компетентність більшості керівників не відповідає достатньому рівню. Основними недоліками при цьому визначено: ненауковість (12%) та неповноту (22%) психологічних знань; відсутність (4%) або слабке уявлення (7%) про важливі з точки зору успішної роботи з людьми знання із соціальної психології, психології особистості, психодіагностики (психологія управлінського спілкування, психологічні закономірності розвитку особистості тощо). Помітним є недостатнє володіння соціально-психологічними методами дослідження, прийомами психологічної діагностики, психологічної корекції тощо. Крім неповноти знань, було відмічено їх неточність (15%), неправильне розуміння сутності психологічних явищ (18%). Типовим недоліком, що впливає на психологічну готовність до управління, є визначена в дослідженні неспроможність більшості керівників виокремити психологічні аспекти у своїй управлінській діяльності (16,5%), невміння застосувати психологічні знання на практиці (12%), а також недостатня сформованість прийомів ефективного спілкування (9%).

Дослідження підтвердило, що компоненти психологічної компетентності є особистісно-індивідуальними. Відтак очевидною є складність визначення об'єктивної структури необхідних психологічних знань, умінь, навичок, адже кожен керівник, управлінець має їх власну ієрархію, що зумовлено рядом суб'єктивних чинників (віком, освітою, досвідом професійної діяльності взагалі та управлінської зокрема, індивідуальними психологічними особливостями особистості тощо).

Щодо джерел формування психологічної готовності керівників освіти, аналіз відповідей показав, що остання набувається протягом життя як самостійно, стихійно, шляхом "спроб та помилок" (47%), так і шляхом організованого навчання (23%). При цьому останній визначений як найбільш ефективний (41%) порівняно із самоосвітою (20%), управлінською практикою (28%), управлінським консультуванням (11%) тощо.

На думку респондентів, психологічна підготовка керівників освіти передбачає не лише інформаційне збагачення, вона є вагомим чинником розвитку особистості керівника. Відтак навчання має бути спрямоване не лише на формування системи знань, умінь та навичок, а й на створення сприятливих умов для розвитку особистості.

Висновок. Результати дослідження підтвердили актуальність психологічної підготовки керівників освіти у напрямі оновлення, поглиблення, систематизації та прикладної спрямованості знань. Важливим елементом підвищення психологічної компетенції також визначено оволодіння навичками психологічної діагностики та корекції, без яких унеможливується виявлення, розв'язання та профілактика психолого-управлінських проблем.

Одним із шляхів вирішення питання ефективної психологічної підготовки керівників освіти, на нашу думку, є формулювання відповідних мети та завдань навчання, а також формування змісту навчання, який би адекватно відображав фундаментальні здобутки психологічної науки, її прикладні аспекти, поєднані з аналізом управлінсько-посадових функцій та ролей у системі управління освітою. Перший крок у цьому напрямі вже зроблено із розробкою навчальних дисциплін "Психологія управління освітою", "Самоменеджмент управлінця та лідерство в освіті", "Управління персоналом в освіті" тощо, які викладаються для слухачів магістерської програми "Державне управління у сфері освіти".

Перспективою подальших досліджень у напрямі психологічної підготовки керівних кадрів освіти є розробка навчально-методичних посібників для самостійного вивчення психологічних аспектів управлінської діяльності в освіті, обґрунтування теоретичних основ психолого-управлінського консультування керівників освіти, розробка практичних рекомендацій щодо використання психологічних знань в управлінській практиці, а також адаптація методик навчання дорослих.

Список використаних джерел

1. Васильченко Л. В. Управлінська культура і компетентність керівника / Л. В. Васильченко. - Х. : Вид. група "Основа", 2007. - 176 с.
2. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. / Л. М. Карамушка. - К. : Міленіум, 2003. - 344 с.
3. Протасова Н. Теоретичні основи навчання державних службовців у системі підготовки та підвищення кваліфікації : навч.-метод. посіб. / Н. Протасова. - К. : Вид-во УАДУ, 2000. - 160 с.
4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент : навч. посіб. / М. В. Артюшина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін. ; за заг. ред. М. В. Артюшиної. - К. : КНЕУ, 2008. - 336 с.
5. Теоретичні і методичні засади моделювання фахової компетентності керівників закладів освіти : монографія / Г. В. Єльнікова, О. І. Зайченко, В. І. Маслов та ін. ; за ред. Г. В. Єльнікової. - К. ; Чернівці : Книги - XXI, 2010. - 460 с.

Світлана Москаленко,

*кандидат наук з державного управління,
начальник відділу маркетингу, організації, моніторингу
та координації управління організації фундаментальних
та прикладних досліджень НАДУ*

Державна політика забезпечення рівних прав і можливостей у контексті інтегрування концепцій гендерної рівності та соціальної справедливості

Стаття присвячена проблемам формування та реалізації державної політики забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок у контексті інтегрування концепцій гендерної рівності та соціальної справедливості.

Ключові слова: державна політика, гендерна рівність, соціальна справедливість.

The article is devoted to the problems of development and implementation of public policy of providing of equal rights and possibilities of men and women in the context of integration of conceptions of gender equality and social justice.

Key words: the public policy, the gender equality, the social justice.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли відбуваються істотні зрушення в розумінні рівності потенційних можливостей жінок і чоловіків та правового забезпечення цієї рівності, неприйнятним є підхід до формування і реалізації державної політики, спрямованої на розвиток та оптимальне функціонування суспільних відносин, без урахування соціокультурних особливостей представників обох статей. Політика забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок здійснюється в контексті зростання